

**SÜLEYMAN NAZİF'İN GÖZÜYLE İKİ DOST
(NAMIK KEMAL VE ZİYA PAŞA)****Muzaffer ÇANDIR*****ÖZ**

“İki Dost” kitabı Süleyman Nazif tarafından 1925 yılında eski harflerle yayınlanmıştır. Kitap, Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın aralarındaki bilinmeyen ilişkileri, kalem kavgalarını, sitem ve dostane düşüncelerini içermektedir. Bugüne kadar yeni harflerle yayınlanmadığı için kitabın içeriği hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Burada bu kitabın içeriğinden çok, Süleyman Nazif'in Türk Edebiyatının eskiden yeniye geçiş döneminin önemli iki üstat şahsiyeti hakkındaki düşüncelerine yer verilecektir. Yedi makaleden oluşan kitabın içindeki bugüne kadar öne çıkmamış, bilinmeyen bilgiler burada ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Nazif, Namık Kemal, Ziya Paşa, İki Dost

**TWO FRIENDS THROUGH THE EYES OF SULEYMAN
ABSTRACT**

The book "Two Friends" was published by Süleyman Nazif in 1925 with the old letters. The book contains unknown relations, polemics, reproach and friendly opinions between Namık Kemal and Ziya Pasha. There is no detailed information about the content of the book since it has not been published in new letters until today. Here, rather than the content of this book, Süleyman Nazif's thoughts on two important masters of the transition period of Turkish Literature will be featured. The book, which is composed of seven articles, has not come forward to date and unknown information will be presented here.

Key Words: Süleyman Nazif, Namık Kemal, Ziya Paşa, Two Friends.

Giriş:

Servet-i Fünun döneminde şiir ve yazılarıyla Türk edebiyatında ismini duyurmaya başlayan Süleyman Nazif, vefatına kadar yazı hayatına devam eden önemli bir yazarımızdır. Şiirlerinden başka nesir kitaplarıyla da tanınan yazarın en önemli özelliği Türkçeye olan mükemmel hâkimiyetidir. Yazarın hâlâ yeni harflere aktarılmamış kitapları içinde Yeni Türk Edebiyatının iki temel taşı, iki

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, mail:candir45@yahoo.com ORCID: 0000-0002-4629-6498

kudretli kalemini anlattığı “*İki Dost*” isimli kitabı, bu eserlerin içinde en önemlilerdendir.

Bu yazı bir kitap tanıtımından çok Süleyman Nazif’in gözüyle Namık Kemal ile Ziya Paşa’nın bilinmeyen yakın ilişkilerini anlatmak için kaleme alınmıştır. Süleyman Nazif’in hayatına bakarken kitapları arasında varlığını bildiğimiz “*İki Dost*” isimli eserde yazar bu iki arkadaşın özel ilişkilerini anlatır. Biz burada bu kitabın içeriği içinde anlatılan Namık Kemal ile Ziya Paşa arasındaki edebiyat tarihimizde öne çıkmamış bazı özel bilgileri makalemize alarak bu bilgilerin edebiyat camiasınca bilinmesini sağlamaya çalışacağız.

Bilindiği gibi Namık Kemal ve Ziya Paşa 1861 yılında Divan şiirini yaşatmak için ortaya çıkan ve ömrü bir yıl süren Encümen-i Şuara topluluğunun iki üyesiydiler. Yaklaşık on beş ismin müdavim olduğu bu topluluğun en genç üyesi ise Namık Kemal’dir. 1860 yılından itibaren bir arayış içine giren ve tiyatroyla birlikte Fransız edebiyatıyla yoğun bir etkileşim içinde olan Türk Edebiyatı, bu yıldan sonra Şinasi ile beraber ilk adımını atmış, ilk örneklerini vermeye başlamıştır.

Bu yeni edebiyat anlayışının kısa zamanda etkili olmasındaki nedenlerden birisi, Namık Kemal ile Ziya Paşa’nın bu yeniliği çabukça benimsemiş olmasıdır. Öncesinde de yakın iki dost olan bu iki güzide edibimiz, bundan sonraki dönemlerde de genel olarak kader birliği içinde olmuşlar, yeni neslin bu yeni edebiyat anlayışını benimsemelerini sağlamışlardır.

Kitabın önsözüne yazar şu cümlelerle başlar: “*Bu kitabı teşkil eden dokuz makalenin ekser mebâhisi nâmatbu vesaike ibtinâ ile tahrir edilmiştir. Vatan gazetesiyile intişar ederken efkâr-ı umumiye pek ziyade alaka ile takip eylemişti. Perişanlık içinde büsbütün zayi olmaktan sıyaneten kitap şeklinde basılmasını tarih ve edebiyatı seven zevat-ı kiramdan bazısı şifahen ve tahriren tavsiye ettiler.*”¹ Önsözde belirtilen “dokuz makale” ifadesi olmasına rağmen kitap yedi makaleden oluşmaktadır ve bu değişikliğin nedeni kitabın herhangi bir yerinde açıklanmamıştır. Kitabın toplam bir defa baskısı yapılmış, nüshalarından bakabildiğimiz benzer nüshalarda da durumun aynı olduğu görülmüştür. Burada kitabın bölümlerini de oluşturan makaleler ayrı ayrı ele alınıp, içindeki önemli bilgilere dikkat çekilecektir.

---

¹ Süleyman Nazif, *İki Dost*, Kanaat Kütüphanesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1342 (1925), s. 5.

Birinci Makale

Kitabın birinci makalesini Ziya Paşa'ya ayıran yazar, burada Ziya Paşa'nın saraya intisabından Avrupa'ya kaçmasına kadar geçen sürede başından geçenleri anlatmaktadır. Ziya Paşa'nın Avrupa'ya kaçma nedeni de burada ayrıntılı olarak ele alınmış, belgelerle ortaya konulmuştur. Makale aşağıya aldığımız Namık Kemal'e ait olan şiirle başlar.

Hem muâriz hem muvâfıkı Ziya ile Kemal
Şûle-i berkiyyede mevcut iki kuvvet gibi
İttihad olmazsa hâsıl nokta-i maksûdda
Çehreler ma'kûs idi şu gördüğün sûret gibi
İttihad ettikçe amma başına zâlimlerin
Yıldırımlar yağdırırdık fikr-i hürriyet gibi
Bir ziyâdır hâke düştü arşa etti in'itâf
Mazharı bu hâk olan bin nur-ı ulviyyet gibi
Nûr-ı hakka iltihak etti Kemâl-i zârını
Tek bıraktı yeryüzünde sevdiği millet gibi²

Namık Kemal bu mısraları Ziya Paşa'nın vefatından sonra ona ithaf etmiştir. Yazara göre bu beyitler yazılırken mürekkebine gözyaşları karışmıştır. Bu iki dost, birbirlerini hem çok sevmişler hem de fikir ayrılığına düştükleri zaman birbirlerine sitem etmekten de kaçınmamışlardır. Örneğin Ziya Paşa Cenevre'de Sultan Aziz'e verdiği manzum dilekçede kendisini sürgüne göndermek isteyen 'müteveffa' sadrazamdan yani Âli Paşa'dan şikâyet eder ve şu ifadeleri kullanır.

Bir hasm-ı bîmürüvvete dûş etti kim beni
Kalb-i haşini bilmez idi rahm ü şefkati
İtfâya bezl-i himmet ederdi hased ile
Her kimde görse zerre fûrûğ-ı liyakati
Enzâr-ı lütfun etmiş idim celb efendimin
Abd-i keminenin bu idi hep kabahati
Yalvardım i'tizâr u tazarrûlar eyledim
Asla tagayyür etmedi kîn u husûmeti
Encâmkâr Kıbrıs'a nef' etmek istedi
Gördüm ki câna kâsd idi ma'nâda niyyeti
Bir başka çare kalmadı tahlîs-i cân için
Terk-i diyâra eyledim ahir azimeti
Bâis bu oldu terkime minnetti canıma
Yoksa veli nimetimin emr-i hidmeti³

² age. s. 6.

³ age. s. 7.

Beyitlerini Namık Kemal değerlendirirken arkadaşını “Âleme karşı seyyiatından bahs eylediğiniz adamların mecâlis-i tenhâyîde eteklerini öper, hüsn-i teveccühlerini mi niyaz buyururdunuz?” diyerek eleştirir. Bunun üzerine Ziya Paşa kendisini şu mısralarla savunur:

Çün müdâra ve hulûs etmiştik
Ya niçün Avrupa'ya gitmiştik
Gitmeği ben sana evvelce dedim
Hem düşün sen kim idin ben kim idim
İlticâ-yı husemâ etmekten
Padişah vasfı değil mi ehven
İyi miydi size taklid etsem
Kıbrıs'a sonra berâber gitsem⁴

Bu şiirdeki “İlticâ-yı husemâ etmekten / Padişah vasfı değil mi ehven” yani düşmanlara sığınmaktansa padişahımızı övmek daha hayırlıdır ifadeleri manidardır. Padişahı övmekle suçladığı Ziya Paşa, padişaha husumet etmekte ifrat eden ve bu yüzden kendisini eleştiren arkadaşına önemli bir ders vermiştir. Yine bu manzumeden anlaşıldığına göre Avrupa'ya gitme konusunda Namık Kemal'i Ziya Paşa teşvik etmiştir.

Süleyman Nazif'in bildirdiğine göre Reşit Paşa, Ziya Paşa'yı 1272 (M. 1855) senesinde Mabeyn-i Hümayun Üçüncü Kâtipliğine tayin etmiştir. Reşit Paşa'nın bu tayinden amacı, aleyhine dönen Âli ve Fuat Paşalara karşı zekâca onlardan daha ilerde güçlü bir rakip yetiştirmektir. Fakat Reşit Paşa, Ziya Bey'in üç yıllık vazifesi sonrasında vefat eder. Sarayda korumasız kalan Ziya Bey, Sultan Abdülaziz'in vefatına kadar padişah kâtibi olarak çalışır. Fakat bu tarihten hayatının sonuna kadar diğer makalelerde de anlatılacağı gibi muhalif görüşlerinden dolayı maalesef devamlı dışlanmış, İstanbul'un uzağında tutulmaya çalışılmıştır.

Ziya Bey, Sultan Abdülaziz'i daha şehzadeliği sırasına tanımış, padişah olduktan sonra ona birçok kaside yazmıştır. Yazara göre “bin iki yüz seksen dört senesi hilâlinde Londra'yı teşrif-i hümayun vukûnda takdim kılınan arzuhâlin sûretidir” başlığını taşıyan yirmi altı sayfalık bir layiha vesikası Ziya Paşa'nın Sultan Abdülaziz ile aralarındaki yakınlığı gösteren önemli bir belgedir. Sultan, Ziya Paşa'yı gücü yettiği kadar korumuş, Âli ve Fuat Paşaların onu ezmesine izin vermemiştir.

⁴ age. s. 8.

İkinci Makale

Kitabın ikinci makalesi daha çok Namık Kemal'in hayatını anlatmaya ayrılmıştır. Fakat öncesinde Ziya Paşa'nın Londra'da Sultan Aziz'e verdiği layihadaki kendi şahsi hayatı ile ilgili şu önemli bilgiler verilir: *"Kıbrıs'ın malûm olan vehâmet havasından nâşi oraya gider gitmez sıtmaya müptela oldum. Ve bu illeti muahharen iki sene daha çektim. Ve o sebeple bir bende-zâdeleri telef oldu. Ve pederim derd ve kederle menzûlen vefat etti. Bilahare meşmûl-i âfâk merhamet-i seniyye ve irade-i mahsûsa-i mülûkâneleri iktizası Meclis-i Vâlâ azalığına memur buyurularak o beliyyeden halâs oldum."* Bu kadar acı hatıralar bırakan bir yere gitmemek ve ölmek için Ziya Paşa ihtiyar-ı gurbet ediyordu.⁵ Burada da ifade edildiği gibi Paşa'yı siyaset sahnesinden silmek isteyen muarızları, onu ikinci defa Kıbrıs'a göndererek telef olmasını istemişler fakat Ziya Paşa tam da bu sırada Avrupa'ya kaçması için kendisine yapılan teklifi kabul ederek ikinci defa Kıbrıs'a gitmemiştir.

Namık Kemal'in hayatını küçük yaşlarından itibaren anlatmaya başlayan yazar, onu, annesinin vefatı sonrası dedesi Abdüllatif Paşa'nın yanında kalmaya başlamasından itibaren ele alır. Dedesinin yanından ayrılışını yazar şöyle anlatır: *"Kars mutasarrıfı iken paşa namına kabz ve tahsil olunan ve o vakit resmen mübah ve mücaz bulunan kapı altı hasılatının zulüm ve rüşvet olduğunu büyük babasının yüzüne söyleyerek oradan ayrılmıştır."*⁶ Namık Kemal'in karakterini gösteren bu olay, onun gelecekte nasıl bir milli kahraman ve edebiyatçı olacağının önemli bir göstergesidir.

Üçüncü Makale

Üçüncü makede bu iki arkadaşın Avrupa'ya gitme nedenleri anlatılır. Yazara göre Ziya Paşa'nın gitme amacı, *"Âli Paşa'nın izmihlâl ve zevâli"* yani Ali Paşa'nın devletteki makamından alınıp nüfusunu kaybetmesi iken, Kemâl Bey'in gitme amacı *"hürriyet-i milliyenin tahassül ve istikmâli"* yani milletin hürriyeti demek olan meşrutiyet rejiminin gelmesi ve yerleşmesidir. Bu farklı amaçtan dolayı Avrupa'da araları açılan iki dostun bu kırgınlıkları İstanbul'a döndükten sonra da bir süre devam eder.

Avrupa'da her ikisi de birer *"Hâbnâme"* yazarlar. Bu ikisi arasındaki farkı yazar şu ifadelerle ortaya koyar.

⁵ age. s. 9.

⁶ age. s. 11.

“Ziyâ Paşa da, Kemâl Bey de Avrupa’da birer Hâbnâme tahrir ve neşrettiler. Ziyâ Paşa’nınki bu büyük adamın hayat-ı siyasiyesince bir zül ve lekedir. Güya Londra’nın bir parkında rüya görüyor: Abdülaziz Efendimizin Dolmabahçe sahili Saray-ı Hümayununda huzuruna çıkarak, eteklerine sarılmış; ayaklarını öpmüş ve nihâyet Âli Paşa’nın sadareten azliyle ve Kıbrıs mutasarrıflığıyla İstanbul’dan teb’îdi iradesini istihsal ederek devlet ve milleti kurtarmış.

Nâmik Kemâl ise gördüğü, daha doğrusu halka göstermek istediği rüyada peri-i hürriyete müheyyiç ve romantik bir hutbe irâd ettirerek, ümmileri, zimmileri bile galeyana getirecek sözler söylüyor. İşte iki büyük dost arasındaki fark.”⁷ Burada yazar Namık Kemal’in milleti için fedakârca çabalamasını överken, Ziya Paşa’nın yalnızca kendi menfaatini düşünmesini yerer.

Süleyman Nazif, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın verdikleri bu mücadelenin semeresi olarak Cumhuriyet anlayışının doğduğuna inanır ve onların hürriyet konusunda yaptıkları faaliyeti takdir eder. Bu düşüncesini kitabın son bölümünde de tekrar edecektir. Burada ayrıca Ziya Paşa’nın Mısır Hidivi Mustafa Fazıl Paşa ile onun kardeşi İsmail Paşa arasındaki tercihinde de geniş yer verilir. Daha önce Mustafa Fazıl Paşa ile arası iyi olan ve onun yanında yer alan Ziya Paşa, onun Âli Paşa ile barışmasından sonra yazarın ifadesiyle *“Müşterek düşman, insanları en büyük dosttan ve dostluklardan ziyade birbirine takarrüb ve rabt eder; binâenaleyh, insanların en metin dostu düşmanının düşmanıdır. Bu husumet zail olunca o dostlukta zeval bulur”*⁸ düşüncesiyle kardeşi İsmail Paşa’ya yakınlaştığını ve bunda da haklı olduğunu ifade eder.

Âli Paşa’nın vefatına kadar Cenevre’de kalan Ziya Paşa’nın orada çok rahat bir hayat sürmediği, fakat İstanbul’a geldiği zaman başına geleceklere bildiği için yarı aç, yarı tok bir hayatı tercih ettiği anlatılır. O günün şartlarında mükemmel olarak değerlendirilebilecek Jean Jeak Rousseau’dan *“Emil”* çevirisini yapar. Hatta İstanbul’a olan kızgınlığı o kadar ileri gider ki aşağıdaki gazeli yazmaktan kendini alamaz.

*Diyâr-ı küfri gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslam’ı bütün virâneler gördüm
Bulundum ben dahi Daruşşifâ-yı Bâbiâli’de
Felatunu beğenmez anda çok divâneler gördüm
Huzûr-ı kûşe-i meyhâneyi ben görmedim gitti*

---

⁷ age. s. 27.

⁸ age. s. 28.

*Ne Meclîsler, ne sahbâlar, ne işrethâneler gördüm
Cihan nâmındaki bir maktel-i âme yolum düştü
Hükûmet derler anda bir nice salhâneler gördüm
Ziyâ değmez humârı keyfine meyhâne-i dehrin
Bu işretgehte ben çok durmadım ammâ neler gördüm⁹*

Ziya Paşa burada batının düzenli ve ilerlemiş hali karşısında, İslam dünyasının harap halini, Babıali âlimlerinin durumunu, Âli Paşa gibi adamların devletin işleyişini salhaneye çevirmelerini veciz bir şekilde anlatmıştır. Bu gazeli yazma nedenleri arasında onun Avrupa'da bir nevi kaçak olmasının da etkisi vardır. Âli Paşa'nın vefatından sonra Sultan Aziz'e yazdığı

*Bir milletin olunca mukadder selâmeti
Bir âdile mufavviz¹⁰ eder Hak hükûmeti
Abdülazîz Han ki tedâbir-i akl ile
Etti halâs, tehlikeden mülk ü milleti.¹¹*

Şeklinde kasidelerle affını istemiş, çeşitli mektuplarla onu methetmiştir. Aslında Ziya Paşa'nın karakteri icabı ne yeni gelenle ne de eskiyle mücadele etmek gibi bir amacı olmamıştır. Onun amacı, yenilikçi düşünceyi savunmakla beraber getirildiği makamlarda layıkıyla hizmet etmek, huzur içinde yaşamaktır. Fakat tepedeki sadrazamlar arasındaki rekabet her zaman Ziya Paşa'nın aleyhine olmuştur. Reşit Paşa'ya yakınken onun ölümüyle sadrazamlığa getirilen Âli Paşa tarafından azledilmesi ve bu vesileyle Ziya Paşa'nın mağduriyet yaşaması onu en çok üzen ve devletten uzaklaştıran sebeptir.

Âli Paşa'nın ölümüyle sadarete getirilen Mahmut Nedim Paşa, Ziya Paşa'nın daha önceden tanıdığı ve sevdiği bir bürokrattır. Paris'ten gönderdiği kasidede bu atamayı

*Bir zâta verdi mihri ki rûşen güneş gibi
Ehliyeti, fâzîleti, sıdk u hamiyyeti¹²*

Beytiyle tebrik ederek memnuniyetini ortaya koymuştur.

İki dost arasında bu Mahmut Nedim Paşa'ya güven konusunda da bir fikir ayrılığı doğmuştur. Kemal Bey Mahmut Nedim Paşa'nın icraatını daima kusurlu bulmuş ve ilk sadaretinden düşüşünü,

*Kedimi gaflet ile fare-i idbâr yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi¹³*

⁹ age. s. 30.

¹⁰ Mufavviz: Bir kimseye bir vazifenin verilmesi, bir işin yapılmasının ısmarlanması.

¹¹ age. s. 27.

¹² age. s. 28.

¹³ age. s. 28.

Meşhur müseddesiyle alkışlayarak şahsiyle alay etmişken, Ziya Paşa onun zatını övmeye devam etmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesinden ve Ziya Paşa'nın bu vesileyle Sultan Aziz'e yazdığı kasidelerden sonra Ziya Paşa İstanbul'a döner fakat Sultan V. Murad'ın tahta geçmesine kadar rahat yüzü göremez. O da bu durumunu şu beyitlerle dile getirir:

*Bilmem ki bu gamkâha neden böyle sataştım
Kimden kime şekvâ edeyim ben dahi şaştım
Âlemde Ziyâ eski hevâ ve hevesim yok
İkbâl ve saâdet gibi bir mültemisim yok
Feryâd ederim beyhûde feryâd-ı resim yok
Feryâd ki feryâda dahi gayri sesim yok¹⁴*

Dördüncü Makale

Süleyman Nazif kitabının dördüncü makalesini önce Namık Kemal'in derin bilgi ve kültürel birikimine ayırdıktan sonra Ziya Paşa'nın İstanbul'a döndükten sonra kaleme aldığı Harâbât kitabının iki dost arasında oluşturduğu infiale yer verir. Yazara göre Namık Kemal'in *Harabat* kitabından dolayı Ziya Paşa'ya tepkisinin üç nedeni vardır.

Birincisi; hem sanatta, hem edebiyatta hem de sosyal hayatta yenilik getirmek isteyen Namık Kemal'in eski şiirin övüldüğü bir kitaba ve anlayışa tepki vermemesi mümkün değildir. Hâlbuki Namık Kemal; Nef'î'den Nedim'e, Fuzûlî'den Bâkî'ye kadar eski şairleri çok sever ve okur, hatta gençlere tavsiye etmesine rağmen eskinin övülmesini istemez.

İkincisi; Ziya Paşa'nın Sultan Aziz'e sonradan verdiği kasidelerle, daha evvel diğer devlet ricâline yazdığı kasidelerini Harâbât'a koymasındır. Bunu "Tahrîb-i Harâbât"ında açıkça söyleyecek kadar kızgınlık gösterir.

Üçüncüsü; Harâbât'a Nâmık Kemal'in hiç sevmediği Nevres Efendi'den seçilmiş parçalar alınmışken, kendisinden, Eşref Paşa'dan, Ekrem Bey'den hiç bir şiirin konmamış olmasıdır. Gerçi "Tahrîb" ve "Ta'kîb"inde kendi şiirlerini söz konusu etmiyorsa da, Eşref ve Ekrem için Harâbât sahibine ciddi serzenişlerde bulunmuştur.

Namık Kemal yukarıda da belirtildiği gibi Harâbât'ın yayınlanmasına çok kızmış, kızgınlığını Recaizade Mahmut Ekrem'e yazdığı uzun bir mektupta dile getirmiştir.ERCÜMENT EKREM'İN

¹⁴ age. s. 32.

evrakları arasından bulup kitaba koyan yazar, bu mektubun önemini özellikle belirtmiştir.

Ziya Paşa "Tahrîb-i Harâbât"a mukabil bir eser yazmak istemiş ve yetmiş dört beyit kadar bir manzum cevap yazmışsa da yayınlamaktan vaz geçmiştir. Namık Kemal'in gerek daha evvel yaptığı itiraza, gerek *Ta'kîb ve Tahrîb-i Harâbât'a* karşı yalnız sükût ve teessüfle mukabele etmesi Magosa mahpusunu daha çok çıldırtmıştır

Beşinci Makale

Kitabın beşinci makalesi daha çok Sultan Abdülaziz'in son zamanlarından tahttan indirilmesine kadar Ziya Paşa'nın uğradığı mahrumiyete ve payitahttan uzak tutulmasına ayrılmıştır. Bu durumu en yakın arkadaşı Namık Kemal bile meşhur Hürriyet Kasidesinde:

*Değildir şîr-i der zencîre töhmet acz-i akdâmı
Felekte baht utansın bînasîb erbâb-ı himmetten
Ziyâ dûr ise evc-i rifatından ıztırârîdir
Hicâb etsin tabîat yerde kalmış kâbiliyyetten¹⁵*

beyitleriyle Ziya Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasına ve milletin bu yüzden yaşadığı mahrumiyeti dile getirir.

Nihayet "1876 Mayısının otuzuna müsadif 1293 sene-i hicriyesi cemâziyelûlâsının yedinci salı günü"¹⁶ Sultan Abdülaziz halledilir ve yerine V. Murad tahta geçer. Sultan Murad'a biat için saraya giden hükûmet ricâli arasında Ziya Paşa'nın ismini de gazeteler şu şekilde haber verirler:

"Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Ziya Bey, Odyan Efendi, Agâh Efendi, Nazif Paşa ve sair bazı zevat-ı kiram vs. vardır. Şevketli Sultan Murad Han-ı Hâmis Hazretleri henüz bâb-ı askerîde iken biat olduğunu müteakib atûfetli Ziya Beyefendi Hazretlerini Mabeyn-i Hümâyun baş kitabetine..."¹⁷

Buradaki ifadelere rağmen Ziya Paşa V. Murad döneminde kesinlikle bu göreve getirilmemiş, Mahmut Nedim Paşa ile Sultan Abdülaziz'e yazdığı kasidelerden dolayı saraydaki etkili bürokrasinin uzak durmak istedikleri birisi olarak kalmıştır. Yalnız Sultan Abdülaziz'in intihar veya katledildiği gün yani 11 cemâziyelûlâ 1293 (04 Haziran 1876) tarihinde yapılan bir ilanda Ziya Paşa'nın Maarif Müsteşarlığı'na on beş bin kuruş maaş ile tayin edildiği

¹⁵ age. s. 45.

¹⁶ age. s. 46.

¹⁷ *Sabah Gazetesi*, aded 83, Çarşamba 19 Mayıs 1876.

duyurulmuştur. Bu arada Namık Kemal de Magosa'daki mahkûmiyetinden serbest bırakılarak İstanbul'a gelmiştir.

Sultan V. Murad'ın da üç ay sonra tahttan indirilmesiyle Osmanlı Devleti'nin siyasi karışıklık dönemleri başlar. Yazar bu olayları değerlendirirken bu iki dostun Sultan II. Abdülhamit döneminde de etkin görevlerden uzaklaştırılarak gözden uzak tutulduklarını belirtir. Süleyman Nazif bu olaylar cereyan ederken Mithat Paşa ile Süleyman Paşa'yı siyaseten pasif olarak nitelendirirken, Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesini Osmanlı'nın geleceği için faydalı bulmuştur. Yazar bu bölümün son kısmını Ziya Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında uğradığı haksızlıklara ve Mithat Paşa'nın kendisinden beklenmeyen olumsuz hareketlerine ayırmış, bunun sonucunda haksız yere cezalandırıldığının altını çizmiştir.

Altıncı Makale

Altıncı makalede Ziya Paşa'nın vezaretinden sonra mebusluğunu isteyenler için yazılmış olumsuz bir mektup dikkat çekmektedir. Bu mektup o günkü saray bürokrasisinin Ziya Paşa için hiç de iyi düşünmediklerini göstermektedir. Mektubun bir kısmını örnek olması için aynen alıyoruz:

*“Payitaht ahalisinin Ziya Paşa'yı mebus intihâb edeceklerine ve burada kalması için birkaç bin imzayı havi arzuhal vereceklerine dair bu gün **İstikbâl** gazetesinde bir bend-i manzûr-ı âlî buyurulmuştur. Bunun üzerine şöyle irade buyurulmuştur ki Ziya Paşa'nın mebusiyeti kabul olunamaz. Zira kendisi bilhassa matbu meşrûî aleyhinde bulunmak gibi bir seyyie ile lekedâr olup burası delâil-i fiiliye ile de sabittir. Ve Kânun-ı Esasi lekedâr olanları mebusluğa kabule müsaade edemez. Şurası taaccüb ve dikkate şâyandır ki bu zatın ahali beyinde bir şöhret ve teveccüh hâsıl etmek ümidiyle gerek matbuatla ve gerek sair vesait ile her nevi teşebbüsâtta hâlî olmadığı malûm olup bu haller üzerine kendisine ibrâz-ı teveccühte asla bir mecburiyet dahi yok iken mücerred sadrazamımızın iltimâsâtını reddetmemek mültezimimiz olduğundan vezaret ve Suriye gibi mühim ve mûtenâ bir vilâyete memuriyetine müsaade olundu. Şimdi bunun dahi kadrini bilemiyor.”* 24 Zilhicce 93 (10 Ocak 1877) Bende Said.¹⁸

Süleyman Nazif, Ziya Paşa için bu mektuptaki yapılan suçlamalara katılmaz ve ortaya konulan iddiaları tek tek çürütür. Ne yazık ki mektuptaki düşünce fiiliyata geçirilmiş ve Ziya Paşa için

---

¹⁸ age. s. 66

istenen görevlere getirilmesi engellenmiştir. Bu bölümde yazarın en çok üzerinde durduğu diğer bir konu da Sultan Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sürgüne yollamasıdır. Bu duruma çok üzülen Süleyman Nazif, özellikle Şair Kâzım Paşa'nın,

Midhat'ı tard etti mülkünden Emir-ül Mü'minîn

*Nitekim şeytanı cennetten çıkardı Kirdikâr.*¹⁹

beyitine çok üzülür ve "Abdülhamid'in Kirdikâr olduğu bir yerde şeytan olmak ayıp ve ar değil, belki fazilet addedilebilir."²⁰ Diyerek düşüncesini dile getirir. Abdülhak Hamid, daha Paris sefareti ikinci ser kâtibi iken yeğenine bu beyitle ilgili şu mektubu gönderir: "Kâzım-ı bîhayâsının hicviyesini değil, medhiyesini bile müstekreh göreceğimden bu mektubu aldığınız tarihe kadar göndermedinizse şimdiden sonra göndermemenizi ihtar ve maazziyâdetin sizin de öyle rezâil-i âsârî mütalaasına tenezzül etmemenizi tavsiye ederim..."²¹

Sultan Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında Ziya Paşa ile Mithat Paşa'yı İstanbul dışına gönderen saray erkânı, Namık Kemal'i de Midilli'ye mutasarrıf olarak görevlendirerek İstanbul'dan uzaklaştırırlar. Böylece bu aydınların tenkitlerinden korunmuş olurlar. Bu görevlendirmeyi Namık Kemal Rifat Bey'e yazdığı bir mektupta mizahi olarak şöyle anlatır:

"Zorlu Rifat Bey'e,

Evlat, biz havl-i İlahi ile tıkadıkları yerden çıktık. Şimdi Midilli'deyiz. Ama Magosa gibi muhakkar evler değil.

*Rakîb olsun da Mevlâ cennet-i âlâda yer versin sırrına mazhar olduk. Yani İstanbul'dan def ol da maaşını da al harcırahını da veririz. Mülkün içinde nereye canın isterse oraya git dediler. Biz de Midilli'yi intihâb ettik. Burası cennetten ayrılmış da adam olanları istikbâl için yeryüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer. Yalnız bir fenalık var. Ahlâkımı bozacak. Meğer devlete hiçbir hizmet etmeden maaş almak ne tatlı bir şey imiş."*²²

Yazar Namık Kemal'in son yıllarını duygusal bir şekilde şu ifadelerle bitirir: "Midilli'den Rodos'a nakil olundu. Ve Cezayir Bahr-ı Sefîd vilâyeti merkezinin Sakız'dan Rodos adasına nakli üzerine Sakız mutasarrıflığına tayin edildi. Dünyanın hiçbir tarafında ve hayatının hiçbir devresinde bulamadığı huzur ve sükûna 1888 senesi Teşrîn-i

¹⁹ age. s. 70.

²⁰ age. s. 67

²¹ Abdülhak Hamid *Mektuplar*, ikinci cilt, sahife 120-121.

²² Süleyman Nazif, *İki Dost*, s. 68.

*Sânisinde ve Sakız ceziresinde ebediyen kavuşmuştur. Radyallahu Anh.*²³

Yedinci Makale

Kitabına isim olarak koyduğu iki dost ifadesinden de anlaşıldığı gibi yazar eserinin tamamında bu iki arkadaşı, Türk milletinin yetiştirdiği iki hürriyet kahramanını anlatmak amacıyla eserini kaleme almıştır. Son olarak yedinci makalede yazar Ziya Paşa'ya yer verir. Onun Şam vilayetine vali olarak gönderilince orada yaptığı ve yazarın çok takdir ettiği Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî'nin türbesini mükemmel bur şekilde tamir ettirdiğini ve kapısının üstüne kendi yazdığı şu güzel manzumeyi kazdırmış olduğunu anlatır. Bahsedilen şiir şöyledir:

*Kutb-ı aktab-ı cihân Hazret-i Muhyiddin kim
Reb' meskûnde denir hazretine hazret-i şeyh
Hâtem-i ehl-i velâyettir o Gavs-ı A'zâm
Şark u garbı ne aceb tutmuş ise şöhret-i şeyh
Bir zamandan beri erkânı tezelsûl bularak
Münhedim olmağa meyletmiş idi türbet-i şeyh
Eyledi sarf-ı nukûd hem ekser-i eşrâf
Bâis-i fevz-i düğün olmak ile hizmet-i şeyh
Oldu evvel mazca'-ı ali-i mukaddes mâmûr
Etti ta'mîr hakikatte anı kudret-i şeyh
Bende-i hassı Ziyâ'yı bu işe kıldı kabûl
Eyleyüp vâli-i Sûriye anı himmet-i şeyh
Hâki iksir eder elbette nigâh-ı Keremin
Mazhar-ı feyz-i nazar kıl beni ya hazret-i şeyh*

H. 1294 M. 1878

Bu şiir Ziya Paşa'nın basılmış şiir kitabında olmadığı gibi daha önce kendi eliyle yazdığı divanında da mevcut değildir. Yazar kendisi bizzat kitabeden yazarak en son basılan külliyatına dâhil etmiştir.

Sebepsiz olarak Şam'dan İstanbul'a uğramadan Konya'ya tayin edilen Ziya Paşa burada bir sene, altı gün kalmış, yine sebepsiz olarak 1295 senesinde Adana valiliğine gönderilmiştir. Adana'da tam iki sene valilik ettikten sonra 8 Cemâziyelâhir 1297 (17 Mayıs 1880) tarihinde burada vefat etmiştir.

Bu son makalede Ziya Paşa'nın uğradığı haksız suçlamalara ve hasta haline rağmen yanlış atamalarını eleştiren yazar, kitabının sonunda Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın yani *İki Dost*'un aralarındaki

²³ age. s. 71.

yakınlığı şu cümlelerle dile getir:

*"İki dost, daima biri birine muhibb ve müncezib kaldı. Hasım-ı müşterek, yani Sultan Hamid bunları yekdiğere bir kat daha raptetmişti. Ziya Paşa'nın masarif defterinde ve 93 Haziranında Kemâl Bey'e iki bin beş yüz kuruş göndermiş olduğu mukayyedir. Bu tarihte Kemâl Bey mahpus idi. Nâmık Kemal kimden istese bu paranın iz'âf u muzâafını bulabilir ve herkes fahr ve minnetle edîb-i azamın hizmetine şitâb ederdi. Feleğ serfürû etmeyen o met'n ve cevval Namık Kemal, Ziya Paşa'yı daima bir büyük birader telâkki etmiş ve yalnız pederi Mustafa Asım Bey'le diğer bir iki zata yazdığı mektuplarda elkâb ittihâz ettiği **velinimet** hitabına Ziya Paşa'yı da lâyük telâkki etmiştir. Bu mektuplardan bazılarını ben de gördüm.*

*Nasil ve ne maksatla çalışmış olursa olsunlar, Ziya Paşa da, Namık Kemal Bey de idrak ve en büyük evliyâ-yı nimettendirler. Bunların başladığı cidal-i istiklâl nihâyet hür bir Türkiye Cumhuriyeti şeklinde istikrar etti. O iki ruh-ı mecruhu tatmine bu netice kâfidir."*²⁴

Sonuç: *İki Dost* kitabı Süleyman Nazif'in hem Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın hem de dönemin siyasi olaylarının ilk elden anlatıldığı önemli bir eserdir. Eserde bu iki karakterin şahsında saray ve çevresinde gelişen bürokrasinin rekabeti, ayak kaydırma oyunları ile kin ve nefretin ne kadar acımasız olduğu anlatılır. Her iki şairin yakınları ile irtibat kurarak hayatlarıyla ilgili birçok belgeye ulaşan yazar, elde ettiği bu belgeleri değerlendirmiş, iki dostun hayatlarının önemli ayrıntılarını kitabında belgelerle ortaya koymuştur. Seksen iki sayfalık bu mensur eserin içeriğinin tüm edebiyat tarihçileri tarafından bilinmesi için bir an önce yeni harflere aktarılmalı ve yayımlanmalıdır. Zaten bu yazının amacı araştırmacıları bu kitaptan haberdar edip, bu kitabın yeni harflerle yayınlanması için çalışmalarını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

ACAROĞLU M. Türker, Açıklamalı Süleyman Nazif Kaynakçası, Ankara 1987

AKYÜZ Kenan, Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara 1970, s. 387-394

BİNARK İsmet - SEFERCİOĞLU Necmettin, Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Süleyman Nazif Bibliyografyası, Ankara 1970

ENGİNÜN İnci, Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan

²⁴ age, s. 82.

-
- Cumhuriyet'e (1839-1923), İstanbul 2006, s. 115-120
GÖVSA İbrahim Alâettin, Süleyman Nazif, İstanbul 1933
GÜR Muhammet, "Süleyman Nazif" TDV Ansiklopedisi, Cilt, VIII, s. 66-69.
GÜRLEK Dursun, "Türk Nesrinin Büyük Ustası Süleyman Nazif", Toker Dergisi Süleyman Nazif Özel Sayısı, S. 16, s. 5-8, Ocak 1978
KARAKAŞ Şuayb, Süleyman Nazif, Ankara 1988
KURGAN Şükrü, Süleyman Nazif: Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul 1955.
MUMCU Yasemin, "Vatansever Şair Süleyman Nazif ve El-Cezire Mektupları", Söylem Filoloji Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2 Aralık 2006
Süleyman Nazif, İki Dost, Kanaat Kütüphanesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1342 (1925).